

Коломієць Л.В.
(м. Бердичів, Житомирської обл.)

БОНІСТИЧНА КОЛЕКЦІЯ У ФОНДАХ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ м. БЕРДИЧЕВА (періоди Російської імперії, Радянської Росії, СРСР)

***Анотація:** в статті описується боністична колекція як історичне джерело вивчення краю, його економічної, політичної та культурної складової.*

***Ключові слова:** боністика, банкнота, державний кредитний білет, казначейський знак, білет Державного Банку СРСР*

Боністика — це один з найпростіших способів пізнання культури та історії певної країни. Будь-яка банкнота є найлаконічнішою і найточнішою характеристикою цілої епохи. З банкнот ми можемо отримати вичерпну інформацію про стан економіки держави певного періоду, заможність її громадян, соціальний устрій, форму влади, інфляцію в країні, соціальні здвиги і т.д. Зрештою, не можемо оминути і естетичну цінність банкнот, адже над їх дизайном працювали найкращі художники. Крім цього — грошові знаки символізують зміни в політичних подіях, війни, зміну влади, ідеологію правлячих класів, боротьбу партій. Еволюція суспільства, зрушення громадських класів, перемоги і поразки в політичній боротьбі, відкриті і приховані закулісні впливи на уряд — все це знаходить відображення в грошових знаках — пам'ятках епохи. Колекція паперових грошей в Музеї історії м. Бердичева нараховує біля 300 грошових знаків [2].

Державний кредитний білет **1 рубль 1898 р.** У 1898 р. відбувся перший випуск, а потім банкноти вже друкували за цим зразком. На лицевій стороні білета поміщено наступний напис: «Державний банк розмінює кредитні білети на золоту монету без обмеження суми (1 руб. = 1/15 імперіала, містить 17,424 частки чистого золота)». На зворотній стороні вміщено 3 параграфи про правила їх обігу. 1. «Розмін Державних кредитних білетів на золоту монету забезпечується всім надбанням держави. 2. Державні кредитні білети мають обіг по всій Імперії нарівні з золотою монетою. 3. За підробку кредитних білетів винні піддаються позбавлення всіх прав стану і заслання на каторжні роботи». Надрукований на білому папері з водяними знаками. Друкувався з лицевої і зворотньої сторони в дві фарби друкарським способом. Кредитні білети 1 рубль 1898 р. і 1 рубль 1898 р. зі спрощеної нумерацією перебували в обігу до 1 жовтня 1922 р., коли відповідно до декрету Ради народних комісарів від 8 жовтня 1922 р. «Про встановлення

однорідності грошового обігу» втрачали платіжну силу. Обмін їх проводився з розрахунку 10000 рублів за 1 рубль грошовими знаками зразка 1922 р. Кредитний білет 1 рубль випускався до 1915 р.

Державний кредитний білет **3 рублі 1905 р.** має світло-зелений стиль оформлення. На лицевій стороні банкноти двічі видрукувана серія і номер банкноти. У центрі напис: «Державний кредитний былет 3 рубля». Трохи нижче розташовується державний герб і вензель Миколи Другого. Внизу рік — «1905». Також повідомляється інформація про правила обміну паперових грошей на металеві. На лицевій стороні містяться підписи керуючого і касира. На зворотній стороні у візерунках зображений державний герб, номінал цифрою «3» два рази і інформація про «обіг паперових грошей нарівні з металевими».

Державний кредитний білет **10 рублів 1909 р.** має червоний стиль оформлення (чи не звідси червінець?). Орієнтація банкноти — вертикальна. На лицевій стороні містяться наступні елементи — двічі серія і номер, державний герб вгорі, напис «Державний кредитний білет 10 рублів», рік 1909, інформація про обмін паперових грошей на металеві, підпис керівника та касира. На зворотній стороні банкноти інформація про обіг паперових грошей, номінал банкноти виду «10 - руб - 10». Банкноти з підписом керуючого Шипова друкувалися в період з 1915 по 1919 рр. (навіть за часів Тимчасового уряду і Радянської влади).

Державний кредитний білет **25 рублів 1909 р.** На лицевій стороні поле банкноти має яскраво-рожевий колір. Є такі елементи — державний герб, серія і номер (двічі), номінал цифрою «25» і словами «Державний кредитний білет 25 рублів», рік випуску банкноти «1909» і підписи керівника і касира. На зворотній стороні поле банкноти має рожево-ліловий колір. Праву частину займає зображення імператора Олександра Третього, ліву частину — велика цифра «25», посередині державний герб і інформація про правила обігу паперових грошей.

Однією з найпоширеніших банкнот часів Російської Імперії, є банкнота, звана «Державний кредитний білет», номіналом **5 рублів 1909 р.** Випускалися в 1917 р. радянським урядом старими кліше зразка 1909 р. Відрізняються серією, що знаходиться в межах УА-044-УБ-510 (за алфавітом). Кольори: синій, блакитний, помаранчевий і червоний. Малюнок має вертикальну орієнтацію. Друкувалися Експедицією заготовляння державних паперів в Петрограді. Малюнок лицевої сторони укладений у велику фігурну рамку з рослинним

орнаментом. У верхній частині рамки знаходиться зображення Державного Герба Російської імперії зразка 1883, під яким рік зразка банкноти — «1909», в нижній частині знаходиться укладена в коло цифра «5». Нагорі є дві розетки з цифрами «5». Навколо рамки весь простір заповнений фоном з цифр «5», оточених словами «руб». Усередині рамки нагорі ліворуч і внизу посередині вказані серія і номер серії. Угорі півколом слово «державний», під ним тонкий візерунок і напис — «кредитний білет». Нижче зазначено номінал — «п'ять рублів», ще нижче чотиристрічний напис — «Державний Банк розмінює кредитні білети на золоту монету без обмеження суми (1 р. = 1/15 імперіала, містить 17,424 частки чистого золота)». Під написом підпис керівника і касира.

Зворотня сторона, як і лицева, має фон з цифр «5», оточених словами «руб». З центру фону в сторони тягнуться помаранчеві промені. Посередині великий візерунок, що складається з хвилястих ліній, по кутах якого розташовані чотири розетки з цифрами «5». Внизу візерунка вказаний номінал прописом — «п'ять рублів». У центральній частині зображена імператорська мантия з короною і стрічкою Андріївського ордена нагорі, всередині якої Малий Державний Герб Російської імперії зразка 1883 р. Під мантиєю — держава і барельєф у вигляді голови лева, звідки в сторони розходяться гілки лаврового дерева і дуба, в які вставлено скіпетр і меч. Внизу фігурна рамка з барельєфом і надписом дрібним шрифтом: «1. Розмін Державних кредитних білетів на золоту монету забезпечується всім надбанням Держави. 2. Державні кредитні білети мають обіг по всій Імперії нарівні з золотою монетою. 3. За підробку кредитних білетів винний піддається позбавлення всіх прав стану і заслання в каторжну роботу».

Починаючи з 1911 р., в обіг почали надходити державні кредитні білети **100 рублів зразка 1910 р.** Виконання банкнот цілком відповідало стилю паперових грошей початку ХХ-го століття — величезний розмір (260x122 мм) і посвята одному з попередників з Романових (Катерині Великій). Аверс кредитного білета представлений портретним зображенням Катерини Другої в характерному для її епохи художньому оформленні. Реверс банкноти має найменування, номінал, рік, вензель Миколи Другого, державний герб Російської Імперії, підписи керуючого і касира, серія і номер. Ці банкноти часто називають «Катьки», «Катеньки», «Катеринки».

Державний кредитний білет **500 рублів 1912 р.** Є унікальною банкнотою — її розмір найбільший серед усіх існуючих паперових грошей — 275 × 127 мм. Центральне місце в

оформленні займає портрет Петра Першого. З цієї причини державні кредитні білети 500 рублів 1912 р. одержали в народі назву «петьки», «петрики».

Казначейський знак **20 рублів 1917 р.** Розмір знака 55х43 мм, колір оформлення — коричневий. На лицевій стороні зображений двоголовий орел з опущеними крилами, але без атрибутики монархії. Напис «казначейський знак 20 рублів», внизу «обов'язковий до обігу нарівні з кредитними білетами». На зворотній стороні позначення номіналу цифрою і напис «підробка переслідується за законом». У важкий для країни час Тимчасовим урядом було вирішено випустити спрощені паперові гроші для ліквідації дефіциту бюджету. Нові купюри повинні були стати лише тимчасовим інструментом виходу з кризи, але, як виявилось, були в обороті кілька років. Тимчасовий уряд припинив існування, а так звані «керенки» продовжували існувати як засіб платежу. Керенки випускалися в двох номіналах — 20 і 40 руб. в листах по 40 купюр. Для зручності розрахунків листи розрізали на смуги.

Казначейський знак **40 рублів 1917 р.** має в своєму оформленні червоний колір, фон зелений. Будучи найпростішими паперовими грошима, подібні казначейські знаки активно підробляли на всій території Росії. Підробки найчастіше були низької якості і могли друкуватися прямо в похідних умовах. На лицевій стороні зображення двоголового орла без корон з опущеними крилами. Написи «казначейський знак 40 рублів» і «обов'язковий до обігу нарівні з кредитними білетами». На зворотному боці позначення номіналу цифрами і напис «підробка переслідується за законом». Грошові знаки випускалися листами по 40 штук з урахуванням їх низької платіжної сили. Як водяні знаки виступають овальні ромби.

Державний кредитний білет **250 рублів 1917 р.** випускався за часів Тимчасового уряду, тобто кілька місяців в 1917 р. і деякі час при владі Рад. На лицевій стороні банкноти центральне місце займає двоголовий орел за подобою державного герба Російської Імперії, але вже без корон і без символів монархії в лапах. Крізь орла просвічує свастика (стародавній слов'янський оберег). З боків написи «250 рублів». Все це знаходиться на райдужній фігурній основі. З невеликим відступом від краю проходить окантовка у вигляді ланцюга. Поле банкноти виконано в світло-жовтому стилі з орнаментом. На зворотній стороні — найменування банкноти «Державний кредитний білет двісті п'ятдесят рублів». З боків — позначення номіналу цифрою «250». Внизу розташовується підпис керівника та касира, рік випуску. Фон поля рожевий. Також на зворотній стороні розташовується серія і номер банкноти.

1000 рублів 1917 р. були введені в обіг за часів Тимчасового уряду. Вони отримали назву «думські», так як мають зображення Таврійського палацу, в якому засідала Державна Дума. У обігу ці паперові гроші були близько 4 років, навіть під час існування Української РСР. На лицевій стороні банкноти в центрі зверху великими літерами напис «Державний кредитний білет 1000 рублів». Позначення номіналу цифрами «1000» зустрічається ще 6 разів. Нижче знаходяться підписи керуючого (Шипов) і касира. Також внизу розташовується рік випуску банкноти «1917» і серія з номером. Банкноти з серією від АА до АЗ друкувалися за часів Тимчасового уряду, а у всіх інших випадках — за часів Радянської влади. В оформленні лицевої сторони переважає світло-зелений колір. На зворотній стороні на рожевому тлі і в блакитній рамці в райдужній розетці зображення Таврійського палацу. З обох сторін позначення номіналу «1000 рублів».

Державний кредитний білет **100 рублів 1918 р.** друкувався Народним банком РРФСР в 1919-1922 рр., хоча своє оформлення мав в стилі Російської республіки часів Тимчасового уряду (неспроста деякі колекціонери їх відносять до «Керенок»). Вся справа в тому, що друкарські кліше були виготовлені ще в 1917 р., а у нової влади не було можливості і часу розробляти нові кліше. Як результат — вся інформація, що міститься на державних кредитних білетах 1918 р., була недостовірною. Лицева сторона банкноти має рожевий колір поля. На ній розташовані: найменування «Державний кредитний білет сто рублів», підписи керівника і касира, рік «1918», двічі серія і номер. Зворотня сторона має більш яскравий колір поля. Центральне місце займає двоголовий орел без царських регалій.

Державний кредитний білет **10 рублів 1918 р.** випущено радянським урядом в 1919 р., але за кліше, виготовлених ще за часів Тимчасового уряду. З цієї причини і вельми своєрідне оформлення банкнот Радянської Росії. Колір фону лицевої сторони банкноти в світло-червоному кольорі. Всі елементи оформлення лицевої сторони червоного кольору. По центру бони статус банкноти «Державний кредитний білет десять рублів». Внизу розташовані підписи керуючого (П'ятакова) і касира, рік випуску о 1918, двічі номінал цифрою «10». Серія і номер дублюються двічі. Зворотня сторона виконана в рожевому кольорі з текстурою з повторюваних червоним кольором «10 рублів». Всі елементи оформлення зворотньої сторони надруковані чорним кольором. По центру розташовується двоголовий орел без регалій імператорської влади, трохи нижче напис «Підробка кредитних квитків

переслідується за законом», номінал банкноти дублюється як цифрою, так і словами. По контуру бони проходить візерунок.

Державний кредитний білет **1000 рублів 1918 р.** зі підписом керуючого П'ятова. Колір оформлення банкноти — відтінки коричневого (світлий і темний). На лицевій стороні бони в стилізованій рамці посередині державний герб — двоголовий орел без корон. З боків позначення номіналу банкноти «1000 рублів». Внизу рік — 1918. На зворотній стороні також в рамці з візерунків знаходиться напис «Державний кредитний білет», позначення номіналу цифрами «1000» і словами «тисяча рублів». Внизу підпис керівника та касира і рік випуску банкноти. Серія і номер знаходяться в верхньому лівому і правому нижньому кутах.

Державний кредитний білет **500 рублів 1918 р.** Подібні банкноти друкувалися на самому початку існування нової країни — Радянської Росії, але при цьому їх оформлення було розроблено ще за часів Тимчасового уряду. Банкнота 500 рублів 1918 р. має світло-сірий фон, всі елементи оформлення виконані чорним кольором. На лицевій стороні посередині напис — «Державний кредитний білет п'ятсот рублів». Нижче розташовуються підписи керуючого і касира. Керуючий на всіх банкнотах П'ятов, з цієї причини паперові гроші 1918 р. часто називають «п'ятовки». Внизу вказаний рік випуску — 1918. Серія і номер надруковані двічі.

Державний кредитний білет **250 рублів 1918 р.** має синьо-зелений колір поля. На лицевій стороні розташоване найменування грошового знака — «Державний кредитний білет двісті п'ятдесят рублів» (номінал продубльований і цифрами). Також на лицевій стороні знаходяться підписи керуючого П'ятова і касира (кілька касирів), серія та номер, рік випуску «1918». На зворотній стороні в центрі поля розташований двоголовий орел — герб Тимчасового уряду, двічі зазначено номінал «250 рублів». Державні кредитні білети зразка 1918 р. друкувалися радянським урядом до 1922 р. Потім вони обмінювалися на нові грошові знаки в співвідношенні 10000 старих рублів на 1 новий рубль. Часто банкноти 1918 р. називають «п'ятовками» (за підписом керівника) та «керенками» (так як були розроблені ще за часів Тимчасового уряду).

Державний кредитний білет **3 рублі 1918 р.** виконано в зеленому кольорі. Обидві сторони банкноти мають зелений орнамент як фон, всі елементи оформлення виконані цим же кольором. Кредитний білет надійшов в обіг 15 травня 1919 р., хоча і був розроблений ще в

1918 р. за Тимчасового уряду. Лицева сторона банкноти за своїм оформленням не відрізняється від кредитних білетів 1918 р. інших номіналів. Усередині візерункової рамки знаходиться напис «Державний кредитний білет три рублі», підписи керівника і касира, рік друку 1918 р., серія і номер в обох половинах бони в протилежних кутках, номінал у вигляді великої цифри «3» всередині візерункової розетки. Зворотня сторона представлена візерунковою рамкою, всередині якої знаходиться герб Тимчасового уряду (двоголовий орел без царських регалій), номінал у вигляді напису «3 рублі» великого розміру, попередження про підробку кредитних білетів.

Розрахунковий знак **1919 р.** випуску номіналом **5000 рублів** надійшов в обіг 4 березня 1920 р. Знак має рік випуску — 1919, так як перші розрахункові знаки з'явилися саме в 1919 р. Розрахункові знаки випускалися Радянським урядом в розпал Громадянської війни. За фактом, ці гроші як би грошима і не були, а були лише тимчасовою вимушеним заходом. Однак в майбутньому один з принципів радянської влади — «відсутність грошового обігу» — був благополучно забутий і на самому початку 20-х років були віддруковані повноцінні грошові знаки. Банкнота 5000 рублів 1919 р. має відносно інших бон цього року великий розмір — 163x120 мм. Фон поля розрахункового знака — темно-синій. На лицевій стороні міститься наступна інформація: повне найменування «Розрахунковий знак Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки п'ять тисяч рублів», підписи народного комісара фінансів і касира, дволітерні серія і шестизначний номер. Центральну частину зворотньої сторони займає герб Української РСР, по краях проходять написи на іноземних мовах «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», кілька разів продубльований номінал цифрами «5000», внизу вказано рік «1919».

Розрахунковий знак РРФСР номіналом **1000 рублів 1919 р.** має світло-зелений фон оформлення лицевої сторони, і рожево-зелений колір в оформленні фону зворотньої сторони. Всі елементи і написи виконані чорною фарбою. У лівій частині лицевого боку написаний офіційний статус банкноти — «Розрахунковий знак Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки тисяча рублів». Трохи нижче — напис «Забезпечується всім надбанням республіки». Під написом розташовані підписи народного комісара фінансів і касирів. Внизу вказаний рік — «1919». У правій частині вгорі — серія та номер (дві цифри і

три літери), посередині номінал великими цифрами «1000». По всьому полю проходить візерунок у вигляді повторюваних слів «1000 руб.».

Зворотня сторона має герб Української РСР, вказівку номіналу «1000 рублів», напис «підробка розрахункових знаків переслідується за законом», девіз «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» на 7 мовах (включаючи російську).

Розрахунковий знак **500 рублів 1919 р.** Лицева сторона розрахункового знака представлена наступними написами — «Розрахунковий знак Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки», «забезпечується всім надбанням республіки». Номінал вказано двічі — словами «п'ятсот рублів» і великою цифрою «500». Також на лицевій стороні розташовані підписи народного комісара і касира, серія і номер, рік «1919». Фон лицевої сторони — сірувато-зелений, по всьому фону проходить візерунок з номіналу виду «500 руб». У центрі на зворотній стороні в кольоровій розетці позначення номіналу «500 рублів». По периметру проходить девіз, написаний на 6 іноземних мовах (німецькою, французькою, англійською, італійською, китайською, арабською) і російською «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Банкнота була введена в обіг в 1920 р. (як і всі номінали понад 50 рублів). Друк проводився на аркушах по 10 штук. По суті це були не гроші (так як Радянська влада на перших порах взагалі хотіла відмовитися від грошей), але виконували їх роль.

Розрахунковий знак РРФСР номіналом **3 рублі 1919 р.** має світло-зелений стиль оформлення. Дизайн цього розрахункового знака майже збігається з дизайном розрахункових знаків 1 рубель і 2 рублі. 1919 р. Його розмір дорівнює 33x43 мм. Зворотня сторона розрахункового знака 3 рублі представлена зображенням державного герба Української РСР, написом про статус знака, позначенням номіналу словами і цифрою. Зворотня сторона містить лише позначення номіналу — в центрі на цифрі 3 напис «три рублі», і по верхніх кутах трійки. Не дивлячись на те, що розрахунковий знак мав не найкращу якість паперу і виконання, на його полі присутні захисні водяні знаки у вигляді квадратів.

25 000 рублів були введені влітку **1921 р.** в доповнення до розрахункових знаків минулих випусків. Використовувалися в якості офіційного засобу платежу до 1 жовтня 1922 р. (обмін проводився до 1 листопада). Малюнок має горизонтальну орієнтацію, виконаний коричневим кольором.

Лицева сторона не має фону, в правій стороні посередині знаходиться рамка з числом «25000» всередині, оточена рослинним візерунком. У нижній частині рамки — овал з датою «1921», ще нижче між прямокутними візерунками слово «рублів». Над рамкою півколом вказаний номінал прописом: «двадцять п'ять тисяч рублів» (над ним зліва і справа дрібні візерунки). Нагорі великий напис «розрахунковий знак», під яким більш дрібно — «Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки». У нижній частині правого боку поля банкноти напис: «Забезпечується всім надбанням республіки», під нею — «Підrobка переслідується за законом». У самому низу дрібно — «Народний Комісар Фінансів» і підпис. У лівій частині поля внизу вказані серія і номер серії, над ними підпис касира, вище слово «Касир».

Зворотня сторона в лівій частині має прямокутну рамку, зафарбовану візерунками у вигляді луски, посередині велика гільйоширна розетка з числом «25000». У правій частині — біле поле.

10 000 рублів 1921 р. були введені в червні 1921 р. на додаток до розрахункових знаків минулих випусків. Використовувалися в якості офіційного засобу платежу до 1 липня 1922 р. (обмін проводився до 1 листопада). Малюнок має горизонтальну орієнтацію, виконаний в червоних, рожевих, світло-зелених і синіх тонах. Лицева сторона має прямокутну рамку, внизу якої поверх візерунка розміщено напис: «Підrobка розрахункових знаків переслідується згідно із законом». У лівій частині рамки розташований візерунчастий картуш у вигляді гриба з напівкруглим написом «10000» нагорі, правіше нагорі в два рядки крупно — «розрахунковий знак». Права нижня частина має квадрат, зафарбований фоном у вигляді луски, посередині велике число «10000», поверх якого номінал прописом: «десять тисяч рублів». Вище в два рядки у вигляді хвилі над візерунком — «Російської Соціалістичної федеративної», під нею по горизонталі — «Радянської республіки». Під номіналом — «забезпечується всім надбанням республіки». Нижче є підписи комісара фінансів і касира. Над підписами написи: «народний комісар фінансів» і «касир» відповідно. Внизу вказані серія і номер серії.

Зворотня сторона містить рамку з візерунками, зафарбовані всередині фоном, що складається з повторюваних написів «10000» (одиниця на два рядки) і «руб». По периметру рамки девіз «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» написаний на шести мовах: німецькою, французькою, англійською, італійською, китайською та арабською. У центрі знаходиться

коло з гільйоширною розеткою, всередині якої герб РРФСР зразка 1920: щит, на ньому серп і молот, з боків пшеничне колосся, внизу велика стрічка з трирядковий написом: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Над колом рамка із зазначенням номіналу у два рядки — «десять тисяч», під кругом в картуші вказана дата — «1921». Ліворуч і праворуч від герба вказівка номіналу під кутом: «10 000».

1 000 рублів 1921 р. були введені в червні 1921 р. в доповнення до розрахункових знаків минулих випусків. Використовувалися в якості офіційного засобу платежу до 1 липня 1922 р. (обмін проводився до 1 листопада). Випускалися в листах по 20 штук (4 в ширину і 5 в довжину). Малюнок має горизонтальну орієнтацію, виконаний червоним кольором. Лицева сторона має прямокутну рамку з повторюваним мікротекстом — «1000», по кутах рамки маленькі гільйоширні розетки з числами «1000» (розташовані під кутом 45 градусів). Усередині зліва зображений герб РРФСР зразка 1920: щит, на ньому серп і молот, з боків пшеничне колосся, внизу велика стрічка з трирядковий написом: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». У правій стороні нагорі напис «розрахунковий знак», нижче у два рядки крупно «1000 рублів», ще нижче дворядковий напис — «Забезпечується всім надбанням республіки». У самому низу дата — «1921». Зворотня сторона не має малюнків і написів, зафарбована фоном, що складається з червоних повторюваних візерунків.

100 000 рублів 1921 р. були введені влітку 1921 р. в доповнення до розрахункових знаків минулих випусків. Використовувалися в якості офіційного засобу платежу до 1 жовтня 1922 р. (обмін проводився до 31 січня 1923). Малюнок має горизонтальну орієнтацію, виконаний червоним кольором. Зустрічається два типи водяних знаків. Лицева сторона не має фону, в правій частині знаходиться прямокутна рамка з візерунками в нижніх кутах, нагорі вказаний номінал прописом — «сто тисяч рублів». Усередині рамки у верхній частині великий напис — «Розрахунковий знак», нижче у два рядки — «Російської Соціалістичної Федеративної Радянської республіки», ще нижче крупно стилізованим шрифтом: число «100000», під ним більш дрібно слово «рублів». Зліва від номіналу герб РРФСР зразка 1920: щит, на ньому серп і молот, з боків пшеничне колосся, внизу велика стрічка з трирядковий написом: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Під гербом в маленькій рамці дата — «тисяча дев'яносто двадцять один». Під номіналом напис — «забезпечується всім надбанням республіки», нижче — «підробка переслідується згідно із законом», ще нижче — «народний

комісар фінансів» і підпис. У лівій частині поля вгорі вказані серія і номер серії, внизу слово «касир» і підпис касира.

Зворотня сторона в лівій частині має прямокутну рамку з візерунками по кутах, які зафарбовані дрібними хвилястими візерунками, посередині велика гільйоширна розетка із зазначенням номіналу: число «100000» (одиниця на два рядки), під ним слово «рублів». У правій частині біле поле.

100 рублів 1922 р. введено в ході деномінації, що проводилася з грудня 1921 по квітень 1922 (новий рубль обмінювався на 10 тисяч старих). Використовувалися в якості офіційного засобу платежу до 1 жовтня 1923 р., коли їм на зміну прийшли купюри нового зразка. Малюнок має горизонтальну орієнтацію, оформлений в червоних, світло-жовтих і світло-зелених тонах. Друкувалися Першою Московською фабрикою Держзнаку. Лицева сторона має суцільний фон, що складається з повторюваних чисел «100» і розташованих по-діагоналі слів «руб». Посередині знаходиться складна фігурна рамка з візерунками, у верхній частині якої герб РРФСР зразка 1920 р. У лівій і правій частинах рамки в великих розетках вказаний номінал: число «100», нижче слово «рублів». У центрі в колі, поверх великого кольорового числа «100» зазначено номінал прописом: «сто рублів». Над номіналом в два рядки напис — «державний грошовий знак» (перше слово виконано півколом), під номіналом — «забезпечується всім надбанням республіки», далі зазначені підписи головного касира і народного комісара фінансів, під якими серія і номер серії.

Зворотня сторона має фігурну рамку, зафарбовану фоном з дрібних візерунків, в лівій і правій частинах якої по-вертикалі розташовані числа «100». По кутах знаходяться великі гільйоширні розетки з числами «100» і словом «рублів» нижче. Посередині в фігурній рамці напис: «Один рубль випуску 1922 р. дорівнює 10.000 рублів всіх раніше випущених зразків і обов'язковий до прийому, відповідно цього розрахунку, для установ Республіки і приватних осіб», далі під рискою — «1922». Внизу знаходиться картуш з написом в три рядки: «підробка переслідується згідно із законом».

50 рублів 1922 р. введено в ході деномінації, що проводилася з грудня 1921 по квітень 1922 (новий рубль обмінювався на 10 тисяч старих). Використовувалися в якості офіційного засобу платежу до 1 жовтня 1923 р., коли їм на зміну прийшли купюри нового зразка. Малюнок має горизонтальну орієнтацію, оформлений в синіх, помаранчевих і блакитних тонах. Друкувалися Першою Московською фабрикою Держзнаку. Лицева сторона має суцільний фон, що складається з повторюваних чисел «50» і розташованих по-діагоналі слів

«руб». Посередині знаходиться складна фігурна рамка з візерунками, у верхній частині якої герб РРФСР зразка 1920 р., по кутах розташовані під кутом 45 градусів числа «50». У лівій і правій частинах у великих розетках вказаний номінал: число «50», нижче слово «рублів». Внутрішня частина рамки з чотирьох сторін має по 3 розетки із зазначенням номіналу: «руб», «50», внизу велика розетка з числом «50». У центрі поверх великого кольорового числа «50» зазначено номінал прописом: «п'ятдесят рублів» (друге слово укладено між двома дрібними візерунками). Над номіналом в два рядки напис — «державний грошовий знак», під номіналом — «забезпечується всім надбанням республіки», далі зазначені підписи головного касира і народного комісара фінансів, під якими серія і номер серії. Зворотня сторона має фігурну рамку, зафарбовану фоном з дрібних візерунків, в кутах розташовані гільйоширні розетки з числами «50». Посередині в обрамленні рослинних візерунків знаходиться ще одна фігурна рамка з написом: «Один рубль випуску 1922 р. дорівнює 10.000 рублів всіх раніше випущених зразків і обов'язковий до прийому, згідно цього розрахунку, для установ Республіки і приватних осіб». Далі під рисою — 1922». Внизу знаходиться рамка з написом у два рядки: «Підrobка переслідується згідно із законом». Ліворуч і праворуч у великих розетках вказаний номінал: число «50», під ним слово «рублів».

25 рублів 1922 г. введено в ході деномінації, що проводилася з грудня 1921 по квітень 1922 (новий рубль обмінювався на 10 тисяч старих). Використовувалися в якості офіційного засобу платежу до 1 жовтня 1923 р., коли їм на зміну прийшли купюри нового зразка. Малюнок має горизонтальну орієнтацію, оформлений в коричневих, світло-зелених і світло-жовтих тонах. Друкувалися Першою Московською фабрикою Держзнаку. Лицева сторона має суцільний фон, що складається з повторюваних чисел «25» і розташованих по-діагоналі слів «руб». Посередині знаходиться складна фігурна рамка з візерунками, у верхній частині якої герб РРФСР зразка 1920 р., по кутах розташовані під кутом 45 градусів числа «25». У лівій і правій частинах у великих розетках вказаний номінал: число «25», поверх нього слово «рублів». Усередині рамки на тлі великого кольорового числа «25» в центрі вказаний номінал прописом: «двадцять п'ять», розташоване півколом, нижче слово «рублів». Над номіналом в два рядки напис — «Державний грошовий знак», під номіналом — «Забезпечується всім надбанням республіки», далі зазначені підписи головного касира і народного комісара фінансів, під ними вказані серія і номер серії. Зворотня сторона має схожу з лицевою рамку, зафарбовану фоном з дрібних візерунків. Посередині знаходиться ще одна фігурна рамка з написом: «Один рубль випуску 1922 р. дорівнює 10.000 рублів всіх раніше випущених зразків

і обов'язковий до прийому, згідно цього розрахунку, для установ Республіки і приватних осіб», далі під рискою — «Підробка переслідується згідно із законом», «1922». Над центральною рамкою і під нею знаходяться дві маленькі розетки з числами «25» всередині, зліва і справа в великих розетках вказаний номінал: число «25», поверх нього слово «рублів», зверху і знизу до них приєднуються маленькі розетки з числами «25».

1 червінець 1926 р. Купюра має кремовий фон, друк темно-синього кольору, водяних знаків на купюрі не має. Головною прикрасою лицевої сторони банкноти є гільйоширні лінії. Всередині двох гільйоширних розеток розміщені цифри «1». Між розетками у дві стрічки іде напис «один червонець». У верхній лівій частині банкнот зображено герб СРСР. Лицева сторона має ряд написів: «Білет державного банку СРСР» (вверху), «один червінець» (всередині діадеми із гільйоширних ліній).

Зворотню сторону купюри також прикрашає гільйоширна розетка, але виконана в два кольори. Номінал, цифра «1» вказаний в центрі розетки, одиниця обрамлена круговим написом (чотири рази написано слово «червонець»). Зліва і справа від цієї композиції також присутні написи «червінець».

Державний казначейський білет СРСР **3 рублі 1934 р.** видруковано на папері з зеленим відтінком. Оформлення лицевої сторони виконано в темно-зеленому кольорі. На лицевій стороні розташована наступна інформація: повне найменування банкноти в три рядки: «Державний казначейський білет СРСР три рублі», номінал цифрою, герб СРСР, двічі серія і номер червоною фарбою, назва і номінал банкноти на мовах союзних республік, рік випуску, інформація про обіг. Зворотня сторона представлена візерунковою рамкою, в якій переплетені у вигляді візерунка тонкі кольорові лінії. У рамці знаходиться велика цифра «3».

Державний казначейський білет **5 рублів 1934 р.** видрукований на папері світло-синього відтінку. Всі елементи оформлення лицевої сторони зображені в темно-синьому кольорі. На лицевій стороні знаходяться: повне найменування банкноти «Державний казначейський білет п'ять рублів», герб СРСР, рік випуску банкноти «тисячу дев'ясот тридцять чотири», номінал на мовах союзних республік, серія і номер. Зворотня сторона менш насичена елементами, на ній зображені лише фігурні рамки і велика цифра номіналу «5».

10 червінців СРСР 1937 р. — це одна з найкрасивіших банкнот в історії СРСР. Основний колір банкноти 10 червінців — чорний. У чорно-сірому візерунковому прямокутнику, відокремленому від країв з усіх боків неширокими білими полями, знаходяться всі елементи оформлення банкноти. Ключову увагу приділено портрету В.І. Леніна, розташованого справа. По центру купюри знаходиться напис письмовим шрифтом «Білет Державного Банку Союзу РСР», нижче номінал банкноти «Десять червінців». Серія і номер банкноти дублюються двічі — по центру вгорі і внизу. Зліва знаходиться велика цифра «10». По краях своєрідного прямокутника також цифри номіналу «10». Зворотня сторона також виконана у вигляді візерункового прямокутника чорно-сірого кольору. По центру знаходиться позначення номіналу цифрами та словами, під номіналом рік — 1937. По контуру напівовала розташовуються написи на декількох мовах, що позначають номінал банкноти.

Білет Державного Банку Союзу РСР 3 червінці 1937 р. — офіційна назва банкноти. Лицева сторона виконана з використанням червоного кольору. Чорною фарбою надруковано лише номер і серія. Справа перебуває портретне зображення В.І. Леніна, а зліва велика цифра «3». Посередині банкноти позначення номіналу словами «три червінці», трохи вище герб СРСР і офіційна назва банкноти прописом. Номінал банкноти дублюється цифрами по кутах кольорового поля і вгорі словом «три». Зворотня сторона банкноти має кілька кольорів в оформленні. Номінал на звороті дублюється кілька разів — цифрами і словами. Крім того, номінал написаний на всіх мовах союзних республік. Рік випуску банкноти — 1937 невеликим шрифтом під центральною цифрою номіналу.

Білет Державного Банку Союзу РСР 1 червінець 1937 р. має оформленні лицьової сторони сіро-чорні кольори. Як і на всіх банкнотах реформи 1937 р. в правій частині присутній портрет В.І. Леніна. Посередині — позначення номіналу словами «один червінець», трохи вище герб СРСР і офіційна назва банкноти. Також в центрі двічі надруковані номер і серія банкноти. Цифра «1» проставлена по кутах прикрашеної частини банкноти. Зворотня сторона має темно-сірий колір в оздобленні стилізованого краю кольорової частини. По центру велика цифра «1», зліва і справа також позначення номіналу у вигляді цифри, внизу номінал вказаний словами. На внутрішньому кольоровому полі банкноти позначення номіналу на мовах союзних республік. Водяних знаків на банкноті немає.

Державний казначейський білет СРСР **1 рубль 1938 р.** На лицевій стороні зображена фігура шахтаря. Номінал представлений рукописним шрифтом «один рубль». У лівій частині зображено державний герб СРСР. На зворотному боці позначення номіналу «один рубль» на всіх мовах союзних республік. Переважаючі кольори оформлення банкноти коричневий і оранжевий. Банкноти були випущені з метою замінити паперові гроші випуску 1924-1934 рр. Мали платоспроможність до 1947 р.

Білет Державного Банку СРСР **100 рублів 1947 р.** є найбільшим номіналом серед паперових грошей зразка 1947 р. Оформлення цієї банкноти дещо відрізняється від оформлення банкнот менших номіналів. На лицевій стороні зображений портрет В.І. Леніна, написано повне найменування банкноти «Білет Державного Банку СРСР сто рублів», номінал також вказано і цифрами. Інформація, яка на інших банкнотах 1947 р. на зворотній стороні, на сторублевці перенесена на лицеву. Це — герб СРСР, написи на мовах союзних республік, рік випуску «тисяча дев'яцот сорок сім», серія і номер. Зворотня сторона банкноти 100 руб. є дуже красивою — у своєрідній рамці з номіналу банкноти знаходиться вид з Москви-ріки на Московський Кремль. Праворуч є широке біле поле майже в третину банкноти, що робить її розмір дуже великим (230x115 мм). На білому полі розміщений водяний знак у вигляді портрета В.І. Леніна, а також номінал в розетці з обох сторін.

Білет Державного Банку СРСР **50 рублів 1947 р.** має поле світло-зеленого кольору з рожевою вставкою посередині. На лицевій стороні зображений портрет В.І. Леніна (як і на всіх банкнотах 1947 р. великого номіналу). Також на лицевій стороні зображений герб СРСР і номінал банкноти словами і цифрою. На зворотній стороні зазначено повне найменування «Білет Державного Банку СРСР п'ятдесят рублів». Номінал вказано на всіх мовах союзних республік. Також на зворотній стороні розташовані серія і номер, рік випуску банкноти «1947». Варто зазначити, що майже третина банкноти займає так зване «біле поле». На лицевій стороні на ньому вказано лише номінал банкноти, а на зворотній — серія і номер.

Білет Державного Банку СРСР **25 рублів 1947 р.** Лицева сторона банкноти представлена портретом В.І. Леніна, виконаного чорною фарбою. Номінал «25 рублів» вказано кілька разів цифрою і словами. Зворотня сторона банкноти містить найменування «Білет Державного Банку», герб СРСР, вказівку номіналу цифрою і словами (а також на мовах союзних республік), рік випуску «1947», серія і номер двічі (червоним кольором). Фон банкноти блакитний з плавним переходом в світло-зелену вставку в центрі. Існує дві

модифікації банкноти 25 руб. 1947 (як і у всіх паперових грошей цієї грошової реформи). У 1957 році кількість союзних республік зменшилася, відповідно зменшилася кількість стрічок в гербі СРСР.

Білет державного банку СРСР **10 рублів 1947 р.** має горизонтальну орієнтацію. Основні кольори оформлення — помаранчевий і синій. На лицевій стороні центральне місце займає портрет В.І. Леніна в анфас. В оформленні задіяні перехрещені серп і молот. Номінал банкноти вказано словами і цифрою. Зворотня сторона містить найменування банкноти — «Білет державного банку СРСР», номінал вказаний цифрами і словами на мовах союзних республік. Також на зворотній стороні зазначено рік випуску «1947», серія і номер чорною фарбою, інформація про забезпечення банківських білетів і відповідальності за їх підробку.

Державний казначейський білет СРСР **1 рубль 1947 р.** Банкнота має вертикальну орієнтацію, основний колір оформлення — жовтий для поля і темно-синій для елементів оформлення. На лицевій стороні банкноти зверху розташований статус банкноти — «Державний казначейський білет СРСР». Трохи нижче знаходиться візерункова композиція з державним гербом в центрі, посередині номінал словами «один рубль» і нижче цифрою «1». Внизу словами написаний номінал на мовах союзних республік і завершує візерункову композицію рік «тисяча дев'яtsel сот сорок сім». Вгорі і внизу банкноти розташовується серія і номер червоним кольором. На зворотному боці по кутах цифри «1» — номінал банкноти, в центрі перехрещені серп і молот, нижче інформація про забезпеченість казначейського білета і про відповідальність за підробку. Також номінал продубльований і словами у вигляді півкола [1].

Література:

1. Деньги России от истоков до современности // Банкноты и бонны России. От ассигнаций до современности [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.russian-money.ru/banknotes/> (Останнє звернення 21.01.2021 р.)
2. Фонди Музею історії м. Бердичева (Боністична колекція)

До статті 78 ілюстрацій. Паперові гроші, які зберігаються у фондах музею.